

Pragmatické pojetí vědeckého vysvětlení (teze k SDZK)

V moderní filosofii vědy bylo formulováno několik univerzálních pojetí vědeckého vysvětlení (VV). Cílem přítomné teze je **obhájit proti těmto pojetím VV jako pojem pragmatický. Neexistuje univerzální struktura společná všem vědeckým vysvětlením, VV je vysvětlením vždy v určitém kontextu, totiž vzhledem k určitému adresátu, k jeho znalostem, přesvědčením a otázkám. Je „převodem méně známého na známější“, aniž je však univerzálně dáno, co je oním „známějším“.**

Jednou z hlavních činností vědy je vysvětlování skutečností, s nimiž se ve světě setkáváme. Tato premisa je nesporně výrokem běžného jazyka. Význam slova „vysvětlování“ v ní tedy nemůže být nezávislý na běžném užití tohoto slova: vědecké vysvětlování není činností z podstaty odlišnou od našeho každodenního vysvětlování věcí. Normování souvisejícího metodologického slovníku (srov. *erklären – verstehen* u Diltheye; nakládání s *erklären, aufklären, Erläuterung* u Lenka, 1972) je zpravidla arbitrární, v běžném užívání nezaložené (srov. von Wright, 2013, 38n.).

Běžná užití slova *vysvětlit* můžeme zhruba třídit do dvou rodin. V jednom smyslu je vysvětlení čímsi hlubším oproti „pouhému“ popisu. Můžeme např. popsat zkracování a prodlužování dne během roku, aniž jsme schopni proces vysvětlit. V druhém smyslu se kontrast vysvětlení a popisu neklade: můžeme někomu vysvětlit svůj názor, asociativitu sčítání nebo časování slabých sloves v němčině, aniž to znamená něco jiného než důkladný popis příslušné záležitosti.

Úvahu zde omezme na vysvětlování v prvním smyslu: s kontrastem popisu a vysvětlení se ve vědě běžně pracuje.¹ Jak vymezit vysvětlení, které není jen popisem? Chceme-li se vyhnout parafrázím využívajícím všudypřítomnou vizuální metaforu (srov. *objasnit, erklären, aufhellen, illuminate, clarify* atd.), můžeme VV charakterizovat aristotelským „převáděním méně známého na známější“. Toto vymezení chci ovšem proti univerzálním pojetím hájit v jeho *pragmatické* podobě, jež na rozdíl od Aristotela nepředpokládá ono „známější“ jako jednu provždy dané.

Univerzální pojetí VV rozvíjená ve 20. st. spojuje to, že navrhují kritérium skutečného VV, jež by mělo platit napříč vědami i kontexty. Patří mezi ně mj. tato:²

- pojetí deduktivně-nomologické (DN) a induktivně-statistické (IS): vysvětlení je argument, v němž je *explanandum* deduktivně či pravděpodobnostně vyvozeno z premis popisujících jednak obecné zákony nebo statistické generalizace, jednak skutečnost výchozí
- pojetí statisticko-relevantní (SR): vysvětlením, proč má objekt x z populace A vlastnost B , je uvedení jeho vlastnosti C , jejíž přítomnost u objektů z populace A zvyšuje pravděpodobnost, že se budou vyznačovat i vlastností B
- pojetí kauzálně-mechanické (KM): vysvětlit skutečnost znamená popsat kauzální procesy, které k ní vedly nebo ji tvoří

¹Srov. např. rozlišení deskriptivní vs. explanatorní adekvátnosti u N. Chomského (1965), ale také dialektiku popisu/rozumění a vysvětlení u von Wrighta (2013, p. 174–176).

²Pro detailnější přehled viz Kitcher, 1998; Woodward, 2014.

Proti univerzálním pojetím a ve prospěch pojetí pragmatického:

1. Část univerzálních pojetí chápe vysvětlení skutečnosti jako jazykové odvození, jehož závěr danou skutečnost popisuje. Ačkoli se v nich termínem *explanandum* označuje sám závěr, je třeba trvat na tom, že nám jde o vysvětlení příslušné *skutečnosti*. Vysvětlení skutečnosti skrze odvození závěru předpokládá přímočarý logicko-pozitivistický vztah mezi větami jazyka a fakty světa. Tato představa je však po kritice Quinea a dalších těžko udržitelná.
2. Pro většinu univerzálních pojetí je vysvětlení určitým uspořádáním *explicitních* jazykových vyjádření. Lze ve wittgensteinovském duchu argumentovat, že kterékoli takové uspořádání není vysvětlením absolutně, nýbrž jedině v kontextu interpretačních praktik, jejichž účastníci mu mohou jakožto jazykovému objektu porozumět.
3. Nejen jazykově, ale i věcně vzato je náležité vysvětlení vždy vysvětlením někomu, kdo mu rozumí. Inherentní vztah vysvětlení k adresátovi obnáší i relativitu k jeho znalostem, otázkám a nejasnostem, vzhledem k nimž jedině lze převádět méně známé na známější. Zastánci univerzálních pojetí tyto momenty pojímají jako „pouhou pragmatiku“ vysvětlení: navzdory ní je podle nich skutečné vysvětlení věci jejím vysvětlením jednou provždy a pro kohokoli. V pragmatickém pojetí považujeme naopak tyto faktory za konstitutivní pro činnost vědeckého vysvětlování. Rozdíl mezi „každodenním“ a vědeckým vysvětlováním chápeme jako rozdíl v sociálně příznávané povolanosti vyjadřovat se k určitým záležitostem. Nejde o fundamentální rozdíl v přístupu k realitě (srov. Rorty, 1991a,b).
4. Vědecké vysvětlování kterékoli skutečnosti mívá v praxi svůj konec, žádné jednotlivé vysvětlení však tímto koncem být nemusí, nakoľik jsme ochotni jeho *explanans* pojímat stále jako nedostatečně známé.³ Tento postoj můžeme zaujmout na kterékoli úrovni vysvětlování, nevyjímaje např. úroveň současných poznatků částicové fyziky. Adekvátní vysvětlení skutečností se rozrůstají do šířky relevantních faktorů i do kauzální hloubky v přímé souvislosti s naší neochotou uznat předchozí verzi za dostatečně objasňující. Dosažení kterékoli z úrovní není nutnou a postačující podmínkou vysvětlení obecně; postup na kteroukoli z nich odpovídá však něčemu, co může být v některé vědě uznáno za náležité vysvětlení skutečnosti.⁴
5. Každé ze zmíněných univerzálních pojetí nabízí způsob, jak některé skutečnosti činit srozumitelnými jakožto projevy něčeho nám známějšího. Žádné naproti tomu není přijatelné jako obecné paradigma vědy. Ať bychom totiž zvolili kterékoli, většina vysvětlení, jež se dnes ve vědách uznávají za adekvátní, by pod ně nespádala. Mnohá vědní disciplína by navíc dnes ani v budoucnu neměla šanci adekvátně vysvětlit kteroukoli skutečnost ze svého oboru (jako např. historie nedovede popsat dějinnou událost v termínech částicových pohybů). Toto chápání by bylo zcela odtržené od praxe vědy jakožto společenské aktivity. Kterákoli z existujících věd si podle nás může nárokovat vysvětlení různých skutečností. Některá z těchto vysvětlení (nosnost křížové klenby, působení viru HIV, propuknutí 1. sv. války...) jsou správná mimo jakoukoli laickou pochybnost. O jiná se lze přít, má to však smysl jen s ohledem na standardy příslušné disciplíny, nikoli s apriorním nárokem např. fyzikalistickým.

³Rozdíl oproti Wittgensteinovu „konci zdůvodňování“, *O jistotě* §204, či „vyčerpání důvodů“ a „tvrdejšímu podloží“, *Filosofická zkoumání* §217, tkví v tom, že Wittgensteinovi obvykle jde o vysvětlení významu, které se neklade proti „pouhému“ popisu, a jehož koncem či „dnem“ tudíž může být „nevím proč, zkrátka tak jedná“.

⁴Zatímco část náležitých vysvětlení (např. v historické vědě) nesporně vyžaduje odkaz k *důvodům jednání* (spíše než k příčinám dění), otevřenou otázkou zůstává, zda je třeba kauzální řád dění a důvodový řád jednání chápat (v duchu Sellarse, von Wrighta nebo Davidsona) jako rozdílné a potenciálně konfliktní perspektivy *téže* skutečnosti.

Literatura

- N. Chomsky. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, USA, 1965.
- F. Kambartel and P. Stekeler-Weithofer. *Sprachphilosophie: Probleme und Methoden*, chapter Darstellungen und Erklärungen, pages 63–99. Reclam, 2005.
- P. Kitcher. Explanation. In E. Craig, editor, *Routledge Encyclopedia of Philosophy, Vol. 2*. Routledge, 1998.
- H. Lenk. Erklären, Erklärung. In *Historisches Wörterbuch der Philosophie, Band 2*. Schwabe, Basel, 1972.
- W. V. O. Quine. Two dogmas of empiricism. *The Philosophical Review*, pages 20–43, 1951.
- R. Rorty. Science as solidarity. In *Objectivity, relativism, and truth: philosophical papers*, pages 35–45. Cambridge University Press, 1991a.
- R. Rorty. Is natural science a natural kind? In *Objectivity, relativism, and truth: philosophical papers*, pages 46–62. Cambridge University Press, 1991b.
- G. H. von Wright. *Vysvětlování a rozumění*. Filosofia, Praha, 2013. Orig. 1971.
- L. Wittgenstein. *Über Gewissheit*. Suhrkamp, 1971.
- L. Wittgenstein. *Tractatus logico-philosophicus, Tagebücher 1914–1916, Philosophische Untersuchungen*. Suhrkamp, 1999.
- J. Woodward. Scientific explanation. In Edward N. Zalta, editor, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2014 edition, 2014.